

ZSENGE TERMÉS

Négy honalapítás¹

Az aradi Alma Materem Trianonja

*Egy lángot adok, ápdold, add tovább
És gondozd hiven...
(Reményik Sándor: Öröktűz)*

Nem az aradi iskolatörténet ismertetése, még csak nem is annak summázása a szándékom, mert ahhoz csaknem ezer évet kellene visszamenni, hiszen a káptalan mellett működő „deákiskolában” feltehetően már a XI. századtól folyt az oktatás. Abban az iskolában a helyi fiatal nemeseknek már magyar nyelvet is oktatott valamelyik kanonok, amire bizonyíték Dóczy Ferenc földbirtokos egyik fennmaradt levele, egyben az első Arad megyei magyar nyelvű okirat.²

Iskolám története 1703-ra nyúlik vissza, amikor a városban megtelepedett a minorita rend, és *Höflich Kamill* minorita szerzetes vezetésével rendházat és iskolát alapított, amit aztán 1745-ben gimnáziummá fejlesztettek.³ Ez az intézet hol minorita, hol világi igazgatás alatt működött. 1851-től városi főgymnasium, 1853/54-ben kiadott értesítője szerint a mai aradi középiskola névadója, *Csiky Gergely* ebben a tanévben a III. osztály diákja volt.⁴ Az intézmény kinötte a földszintes épületet, ezért 1869-ben új gimnázium építéséről döntöttek, amelynek alapkövét még abban az évben *Eötvös József* közoktatásügyi miniszter jelenlétében le is tették.⁵ Az építési költség a belső berendezések nélkül 465 ezer forintot tett ki, *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatásügyi miniszter adta a berendezéshez szükséges további 40 ezer forintot. Az építkezés a Bibich Alapból történt, ami azt jelenti, hogy nem volt sem a városé, sem a megyéé. Tehát a Királyi Főgymnasium alapítványi tulajdon volt, így az 1919-es román tulajdonba vételnek nem volt semmiféle jögalapja.⁶

Az Aradi Királyi Főgimnázium ünnepélyes megnyitására, tehát az *első honalapításra*, a pozsonyi származású Sváby Pál igazgató vezetésével 1873 őszén került sor. Az 1874–1875. tanévben, ugyanabban az épületben beindult a főreál tanoda is, amely elsősorban a természettudományok oktatására helyezte a hangsúlyt. 1882-ben Kuncz Elek lett a két tanintézet közös igazgatója.

A méltán híres tanintézet falai között tanult a XIX. század számos jeles személyisége, az aradi tudományos, kulturális és politikai élet szinte minden vezéregyénisége. Fizikai előadótérmeiben gyulladt ki a városban először a villanygőg, itt mutatták be a dinamót, valamint Röntgen professzor találmányát. 1906-ban az előcsarnokban állították fel Eötvös Loránd torziós ingáját. Az igazgatói lakásban született *Kuncz Ödön* jogász, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagja, valamint öccse, *Kuncz Aladár*, az erdélyi magyar széppróza jeles személyisége, az Erdélyi Helikon egyik megteremtője és vezető egyénisége. Az intézmény tanára volt a történész *Márki Sándor* és *Jancsó Benedek*, a román nyelvész akadémikus *Vasile Goldis*, a fizikus *Antolik Károly*, a szótárszerkesztő *Burián János*, *Krenner Miklós* (Spectator), a kiváló publicista és más jeles személyiségek. A liceum gazdag tanári könyvtára birtokolta az *Orczy* és *Vásárhelyi* családok által az iskolára hagyományozott, jobbára XVIII. századi könyveket és kilenc ösnyomtatványt is tartalmazó könyvtárát.

Nem térek ki most a gyalázatos béke Aradot érintő eseményeire, mindössze Gondrecourt francia lovassági tábornoknak, az aradi székhellyel kijelölt semleges övezet parancsnokának a trianoni békedik-

¹ Elhangzott a XV. Ifjúsági Honismereti Akadémián 2010. november 4-én, Tabon.

² *Ujj János – Szekernyés Irén*: Magyar iskoláink sorvadása. Nyugati Jelen, 2009. 09. 25.

³ Arad – szellem és kultúra, www.primariaarad.ro

⁴ *Ujj János*: Arad történelmi városkalauz. Arad, 2001. 63.

⁵ *Ficzay Dénes*: A liceum. Aradi séták. Arad, 2007. 57.

⁶ *Ujj János*: Arad építészeti emlékei. Nagyvárad, 2008. 90.

tátummal kapcsolatos elhíresült mondatát idézem: „*Valóban kissé túl messzire mentünk*” – mármint Wilsonék.⁷ A román hatóságok még a békekötés aláírása előtt, 1919 májusában lefoglalták az iskola vagyónát, és a tiltakozások ellenére június 24-én befejeződött az átadás. Ettől a pillanattól az aradi magyar középfokú oktatás épület és felszerelés nélkül maradt. A város új, román vezetése nem gondoskodott a tanterem őrzéséről, ezért olyan felbecsülhetetlen értékek kerültek avatatlan kezekbe, mint az 1475-ben kiadott, Rákóczi György tulajdonában lévő Biblia Sacra, az 1480-as Thuróczy-féle Cronica Hungarorum Brünnae és mások.

Az agresszor első dolga volt, hogy lerombolja a meghódított nép kultúráját, tudását, történelmét; az anyanyelvű oktatás gyarmatosításával, ami az anyanyelv elsorvasztásával jár. Kisfaludy Sándor szerint: „*Amely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája. És csak a szerencsés időknek tudhatni be, hogy az ilyen nem-nemzetet, hanem csoportot, a másik nemzet el nem nyeli. Nem a föld, nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv.*”

Ennek, a megszüntetett királyi főgimnázium tanárai már 1919-ben tudatában voltak, ezért azonnal megvetették az új iskola alapjait. Ismét a minorita rend karolta fel a kezdeményezést és nyújtott otthont az osztályoknak, mert tudatában voltak annak, ha egyszer elhallgatnak iskoláink csengői, akkor nem sokára templomaink harangjai is elnémulnak. A Szabó Albert cég saját üzletháza emeleti részét ajánlotta fel a tanterem számára. A Lengyel-, valamint a Reinhart-féle bútorgyárakból és néhány kisebb asztalosműhelyből 41 lécát, 25 asztalt bocsátottak bérmentesen az iskola rendelkezésére.⁸ A római katolikus hívek önkéntes adakozásához más egyházközösségek is csatlakoztak. A még saját épület nélkül működő Római Katolikus Főgimnázium első igazgatója Burián János lett. Gnandt János feljegyzése szerint az 1919–1920-as tanévben ilyen mostoha körülmények között is 1059 diákja volt az intézetnek és 94-en érettségiztek.⁹ A tanulók vallás szerinti megoszlása a következő volt: 561 római katolikus, 325 izraelita, 113 református, 47 evangélikus, 8 görögkeleti, 3 görög katolikus és 2 unitárius.

Számtalan próbálkozás történt, beadványok születtek, de sem az épületet, sem az oktatási eszközt nem sikerült visszaszerezni. Annyit sikerült elérni, hogy a Kormányzó Tanács (Consiliu Dirigent) 12642/1919. és 16886/1919. rendeleteivel beleegyezését adta egy római katolikus felekezeti iskola alapításához. A megye új prefektusa azonban nem engedélyezte az iskola megnyitását, többek között azzal az indokkal, hogy csak román területen született és román állampolgársággal rendelkező tanárok oktathatnak az intézetben, holott az átkos békeszerződést még alá sem írták, így az állampolgárság kérdése sem dőlhetett el. Ehhez az is hozzájárult, hogy az intézet nem volt hajlandó kifizetni a tankönyvek cenzúrázásáért megállapított horribilis összeget. A tiltás ellenére október 15-én, vasárnap, a hagyományos Veni Sanctével [Jöjj, Szentlélek] Lakatos Ottó rendfőnök ünnepélyesen megnyitotta az 1919–1920-as tanévet. A megnyitóra a prefektus egy csendőrszakaszt vezényelt ki, az iskolát bezáratta, a hitközség vezetőit és a tanári kart hadbírószág elé akarta citáltatni. Két és fél héten keresztül szünetelt az oktatás, de szerencsére közbelépett a Kormányzótanács vallás- és kultuszügyi osztályának vezetője, *Valeriu Braniste*, s a prefektushoz küldött leiratában közölte, hogy a felekezeti iskolák magánintézmények, előadóként bárkit szerződethetnek, azoknak nem kell feltétlenül román állampolgároknak lenniük.

A helyzet nem javult az elkövetkező két tanévben sem. Igen komoly érvágást jelentett a tanárok repatriálása is: 12 okleveles tanár települt át Csonka-Magyarországra, az addigi igazgató, Burján János pedig nyugalomba vonult, helyét *Fischer Aladár* vette át, aki 22 éven keresztül, 1943-ban bekövetkezett haláláig vezette az iskolát.¹⁰

1921 tavaszán a Siguranța a román állam elleni szervezkedés vádjával letartóztatta az iskola 18 diákját, és annak ellenére, hogy a vád alól a katonai törvényszék felmentette őket, megtorlásként a fiútagozat nyilvánossági jogát december 22-én egy évre felfüggesztették, a fiúkat pedig, az összes romániai iskolából kitiltották. Ez idő alatt ismét szünetelt az oktatás a gimnázium fiúosztályaiban.

Az iskola ennek ellenére mind felszereltségében, mind a tanulók létszámában gyarapodott. Az 1920/21-es tanévben 1133 diák látogatta az intézetet, míg az 1921/22-es tanévben a diákok létszáma 1185 volt, év végén 67 végzős diák jelentkezett érettségi vizsgára, köztük báró *Neuman Ede*.¹¹

Zima Tibor aradi parlamenti képviselő és *Glattfelder Gyula* temesvári püspök három hónapon keresztül házalt a román kormánynál az iskola ügyében, de mindhiába. Idézet a püspök úr 1922. június

⁷ Vix jegyzék <http://hu.wikipedia.org>

⁸ *Puskel Péter*: Arad marad. Az iskolateremtő város. Arad, 1997. 43.

⁹ *Réhon József*: A tanár úr. Arad, 2006. 13.

¹⁰ *Réhon* i. m. 16.

¹¹ *Gnandt János*: Az aradi Királyi Főgimnázium története 1895/96–1918/19 között. (Kiadatlan kézirat Réhon József tulajdona.)

27-én kelt leveléből: „A román kormány jóindulatával az iskolával szemben sohse számítottam, de három havi tárgyalás során meg kellett győződnöm a legmesszebbmenő rosszindulatról. [...] Ebben az országban, melyben a jogbiztonság nincs meg, a kizárólag erkölcsi fegyverekkel és jogérzékkel rendelkező egyház sikerrel kecsegtető közbenjárást és védelmet nem ígérhet.” Az Aradi Római Katolikus Egyházközség adakozásra szólította fel híveit és a város lakosságát egy új iskola felépítése érdekében. A felszólításra megmozdult Arad társadalma: több ezer ember adakozott kisebb-nagyobb összeget, mondhatni téglánként adták össze a pénzt az új épületre. A legnagyobb összeget az iparmágnás báró Neumann család adományozta, amelynek gyermekei is ebben az iskolában szereztek diplomát.

A kétemeletes épület felszentelésére 1923. szeptember 23-án került sor, tehát a *második honalapítás* is sikeres volt. Az új hajlék átadására váró iskola nyilvánossági jogát 1923. május 9-én ismét felfüggesztették és a rendelkezés 1931-ig volt érvényben. 1934-ben újból megvonták, de most már „csak” 5 évre.

A diákoknak a Moise Nicoară liceumban, kinevezett bizottság előtt, egy tanévben kétszer is többnyire román nyelven kellett vizsgáznuk azért, hogy érvényesítsék az elvégzett osztályt. Ezek a vizsgák szigorúak, rossz hangulatúak voltak és családpróbáló költségekkel jártak. A vizsgázató tanárok embe riességétől függött, hogy milyen eredménnyel végződtek. A román hatalom a vizsgadíjakból befolyt összegből kártérítette a Bibich Alapítványt, megváltva ezzel a kisajátított királyi főreált, paradox módon azok pénzéből, akikért annak idején az iskolát alapították. Csak érdekességként jegyzem meg, hogy a román iskola a honlapján az iskola alapítását 1873-tól, tehát a magyar közönségtől elorzott és annak pénzén megváltott iskola felavatásától számítják! A Katolikus Gimnázium állandó szellemi és anyagi zsarolásnak volt kitéve, a nyilvánossági jog megadását például az iskola szellemiségét és létét meghatározó Fischer Aladár igazgató távozásához is próbálták – sikertelenül – kötni.

Az 1920-as évek oktatási reformjairól elhíresült Angelescu miniszter nyíltan hangoztatott célja az elrománosítás volt, ezért akadályozta a kisebbségi oktatást. Az 1924-es oktatási törvény például előírta, hogy az anyanyelvüket „elfelejtett” román állampolgárok csak román iskolába írathatják gyermekeiket. Hogy ki a román nemzetiségű, azt nem az érintettek, hanem a román iskolai igazgatók megítélésére bízták.¹² Az ilyen és hasonló rendelkezések miatt a Katolikus Gimnázium tanulóinak létszáma rohamosan csökkenni kezdett. 1920/21-ben még 1163-an, 1924/25-ben már csak 463-an, míg 1929/30-ban mindössze 77-en koptatták az iskola padjait. Ennek következtében 1923/24-ben 72, az 1925/26-os tanévben 16, míg 1931/32-ben mindössze 4 érettségiző diákja volt.¹³

1941-ben a város egyetlen magyar tannyelvű iskoláját a németek rekvirálták, majd 1947-ig orosz hadikórházként működött. Ebben az időszakban az oktatás, akárcsak 1919 és 1923 között a városban szét szórva működött.

A Kálvin János utcai iskola épületében a *harmadik honalapítás* az oroszok kivonulása után, 1947 nyarán és őszén történt. A hadikórház és a Szovjet Komandatura nyomait magán viselő épületet rendbe kellett hozni, újra be kellett rendezni. Egy emlékezetes Anna-bál nyújtotta alkalommal, 1947. június 27-én dr. Berthe Nándor igazgató hívására újra megmozdultak az aradi magyar iparosok, kereskedők, s immár a munkások is. Segítettek pénzzel, munkával. Az iskolában együtt dolgoztak szülők, tanárok, diákok.

Az iskolát 1948 őszén államosították, és ezzel *Magyar Vegyes Liceum* néven történetének új fejezete kezdődött el. A megváltozott országos oktatási politikának és az együtt maradt kiváló tanári karnak köszönhetően a Magyar Vegyes Liceumnak minden vonatkozásban tekintélye lett; a román lakosság körében is ismerték és elismerték. A töretlen fejlődés 1979-ig tartott, amikor Athanase Ioja oktatásügyi miniszter egy bizalmas beszélgetés során kijelentette: „Az eddigi iskolapolitikánk a nemzetiségekkel kapcsolatban hibás volt. Nem tudom, hogyan követhetünk el ilyen hibákat. Tévedés volt eddig a külön magyar anyanyelvű iskolák megengedése.” Így az 1919-ben létesített Katolikus Gimnázium 40 év után, mint önálló intézmény megszűnt, egyesítették az 5. számú román középiskolával. 11 évvel az államosítás után tagozattá minősítették: *Secția maghiară a Școlii Medii Nr. 3.* lett, majd a multikulturalizmus jegyében a magyar osztályokat szétosztották a többi román iskola között.¹⁴

Gond és izgalom ezután, volt elég. Engedélyezik-e a szükséges két nyolcadikos magyar osztály indítását? Lesz-e elég jelentkező az esti tagozaton? A könyvtárból szekénderékszámra hordták el a magyar klasszikusokat, miszticizmust árasztó veszélyes tartalmakra hivatkozva. A muzeális értékű iskolai földgömböt, amelyen egy kabátgombnyi piros folt jelölte a történelmi Magyarországot, szét kellett fűrész-

¹² Székely Győző: Korunk, III. évfolyam, 1998. szeptember.

¹³ Puskál i. m. 44.

¹⁴ Réhon i. m. 100.

szelni. Az iskolába felvételizők eredményeit csak a hatóságok rábólintása után lehetett kifüggeszteni. Az „egészségtelen származású” jelentkezőket egyszerűen kitorölték a bejutó helyekről. A régi tablók lekerültek a falakról, a raktárban kaptak helyet, később már ott sem.

Felröppent egy fogalom: a *szeptatizmus*. Ezt kellett elkerülni, ez ellen kellett fellépni, mert mögötte ott „bujkált” a magyar nacionalista, sovíniszta, irredentista... talán még az „ista-pista biciklista” is. A szeptatizmus ellentétéként kínálták a „*mindenbenegyüttiséget*”, mert ez „testvériségre” nevel. Benne a nyelv, a hagyományok, a népszokások, a helytörténet pontosan kicentizve, százalékban is kifejezhető formában tükrözték a többség és a kisebbség arányát. Megszűnt minden, ami egynyelvű, ami magyar volt. A legendás tanárgárda kiöregedése és az igénytelenségre biztató új tanügyi törvény nyomán az oktatás színvonala, és ezzel együtt a tanulók felkészültsége, rohamosan süllyedt. Az iskola életére a szervezetlenség és az általános hanyagság volt a jellemző.

1981-ben újra önálló lett a kétnyelvű iskola, mint a 11-es számú Köolajipari Ipari Liceum. A magyar kultúrában is otthonosan mozgó kitűnő szakember, *Cupsa Emil* lett a kinevezett igazgató, aki a fentről irányított igénytelenséggel ellenére kisebb-nagyobb sikerrel igyekezett feltámasztani a tanítás színvonalát, az iskola szellemiségét.

Az 1989-es decemberi események után, kétéves küzdelem és Tokay György parlamenti képviselő sikeres éhségstrájkja után sikerült leválasztani a köipari liceumról és önállósítani az Arad megyei magyar középfokú oktatás egyetlen intézményét. A magyarság ismét összefogott. Megalakult az aradi magyar oktatást támogató *Alma Mater Alapítvány* és *Éder Ottó* igazgató gözerővel látott hozzá az anyagi és szellemi újraépítésnek. Először az internátust tették lakhatóvá, kollégiummá alakítva, aztán az iskola következett. Jó érzékkel testvériskola-kapcsolatrendszerrel épített ki és ezek adományaiból újrabútorozta az iskolát, informatikai labort hozott létre. Ez volt a *negyedik sikeres honalapítás*. Az igazgató úr „buldózer” stílusát, hihetetlen munkabírását, eredményeit irigyei nem kísérték szimpátiával. Mire minden működött, kellett a helye másnak. Finoman szólva, köszönet nélkül elküldték.

Az iskolánkat eredetileg Márki Sándorról, az iskola nagyhirű történészprofesszoráról szerettük volna elnevezni, de mivel Márki Sándor nem tartotta tudományosan megalapozottnak a dáko-román kontinuitás elméletet, a román hatóságok ezt a javaslatunkat elutasították. Így lett végül az iskola neve *Csiky Gergely Magyar Tannyelvű Iskolaközpont*.

Az apró örömök világában, az iskola hagyományai szellemében alakul ki bennünk a hivatás- és helyzetudat, az a felismerés, hogy a kisebbségi lét, s egy államdiktatúra feltételei között egyetlen kiút a megmaradás és érvényesülés felé a *minőségi* hozzáállás. Ne mi kilincseljünk, legyen szükség a munkánkra, tudásunkra, képességünkre. Ezzel párhuzamosan tudatosodjon bennünk, hogy tartoznunk kell egy közösséghez, meg kell őriznünk anyanyelvünket, sajátos magyar kultúránkat. Az aradi magyarság küzdelme iskolái megtartásáért, anyanyelvéért, magyarságáért itt nem ér véget!

Murvai Róbert Dávid

Így láttam Trianont

Számtalan Trianon-kép él az emberekben, az utódotokban, a köztudatban. Úgy vélem mindegyik fontos és meghatározó, sőt mi több, történelemformáló jelentőségű. Én most mégis csak egyet emelek ki. Ez az egy talán a legközelebb állt a tűzhöz, Trianon pusztító tűzéhez, ez pedig Apponyi Albert gróf Trianonja.

Ahhoz, hogy megértsük Apponyi viselkedését, tetteit a trianoni, valamint az azt követő időszakban, meg kell vizsgálnunk, hogy honnan származik, milyen körülmények között nőtt fel, milyen behatások érték őt fiatalként. 1846-ban született Bécsben, apja gróf Apponyi György, a rendi Magyarország utolsó kancellárja volt. Az ifjú Apponyi jogot hallgatott Pesten és Bécsben, politikai pályáját pedig az 1872-es országgyűlési képviselővé választásától datálhatjuk. Habsburg-hű szellemiségű volt, emellett a nemzeti függetlenség és főlény eszményképe élt benne. Már kortársai is a gondolat és a szó mesterének tartották, Zeidler Miklós egyik írásában¹ pedig a „nemzet ügyvédjének” titulálta. Beszédeiben a politikai palletta széles rétege található magának tetszőt, így mindig tapsvihar követte országgyűlési felszólalásait.

¹ <http://www.europaiutas.hu/2001/18.htm>

Közismert, hogy Apponyi üdvözölte a világháborút, bízott a rövid megtorló akcióban, ám már az első háborús év végén, 1914 decemberében megcsappant az optimizmusa. Ma már tudjuk, jogosan, sajnos a háború nem csak az Osztrák–Magyar Monarchia felett ült tort. A háborút lezáró békekonferencián megjelenő magyar küldöttség központi alakja kétség kívül Apponyi volt. Számátlan legenda, különböző korok és rendszerek eltérő megítélése torzítja a gróf 1920. januári szereplését. Beszéde egészen pontosan 1920. január 16-án hangzott el az akkor hetvennégy éves gróf szájából. A legjellemzőbb megítélése ennek a beszédnek az alábbi idézettel ölelhető fel: „Nem engedtek a békefeltételekből. Hiábavaló volt Apponyi Albert gróf minden szónoki tudása, tárgyi ismerete, meggyőző érvei. Mint a történelemből ismeretes, végül mégiscsak alá kellett írni, változatlanul, az élénk terjesztett béke feltételeit.”²

Híres beszédét Apponyi franciául mondta el, angolul, valamint olaszul néhány összefoglaló mondatban összegezte a mondanivalót.³ S mi hangzott el? Apponyi jó szónoki képességeit kihasználva kívánta földrajzi, gazdasági, kulturális és nem utolsósorban történelmi érvekkel alátámasztani a Kárpát-medence, hazánk egységének fontosságát. Beszéde végén hangot adott a magyar kormány azon álláspontjának, hogy el fogják fogadni az elcsatolt területek népszavazásának eredményét, hiszen bízott a széles területűmra kiterjedő, demokratikus megoldásban.

A beszéd azonban nemcsak süket fülekre talált. Lloyd George⁴ és Francesco Nitti⁵ támogatásával nyitottá vált a határmódosítás kérdése, a delegáció etnikai érvei úgy tűnik meggyőzőnek bizonyultak. Mire lehet ezt alapozni? Az 1920. március 8-án Londonban a Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa újra napirendre tűzte a magyar határok kérdését.⁶ A vitában azonban az agresszív francia álláspont győzedelmeskedett, így módosításra nem került sor.

A gróf megélte a békekötés tizedik évfordulóját. Emlékezésképpen az Országgyűlés Képviselőházában 1930. június 4-én beszédet mondott: „Béke, szerződés, törvény. Ahány szó, annyi belső valótlan-ság... A forma megvan, a lényeg mégiscsak az egyoldalúan reánk kényszerített diktátum.”⁷ Ezt követően kifejtette, hogy a győztes hatalmak bár rákényszerítették a békefeltételeket az országra, ezzel nem teremtettek békés állapotot, az erkölcsi tisztaság és igazság teljes hiányával folyt a rendezés. „A nemzeti kisebbség védelmére alkotott szerződések holt betűk maradtak és ezáltal súlyosbodik a területi szétdarabolás által nemcsak reánk, hanem az emberiség magasabb érdekeire is mért csapás, mert ez azzal együtt jár, hogy a tőlünk elszakított területeken lévő, sokszor ősi és dicső múlttal rendelkező magyar kultúra irtóhadjáratnak van kitéve.”⁸ Beszédét a manapság ugyancsak közismert „hiszekegy” sorával zárta: „Hiszek Hazánk feltámadásában”.⁹

Lehet a grófot irredentizmussal vádolni. Lehet a Trianont követő kort irredentizmussal illetni. Én mégsem gondolom, hogy ezzel a – negatív, agresszivitást kifejező – szóval kell felcímkézni Apponyit vagy a Képviselőházban a fenti beszédért lelkesedő politikai elitet, netán a szívük mélyén épp ugyanígy érző magyarokat.

Az elkeseredés, a fájdalom ma is meg van az emberekben. A küzdelem utáni vágy, a tettekrekszéség kikopt az évek, a harcok, a rendszerek során. Egy-egy szalmalángnyi felháborodás olykor fellobban, de hamvába hal.

Mit jelent ma nekünk Trianon? Mi maradt abból az erőből, amelyből Apponyi táplálkozott, melyből virtuóz módon adta elő beszédét? A gysz!

Ha a trianoni tragédiára gondolok, és arra, hogy mit jelent ez a mai magyar embernek, az erdélyi születésű, de ma Magyarországon élő Meister Éva színművész írása jut eszembe.

² Dr. Kerekesházy József: A trianoni béketárgyalások-magyar szemmel. Bp., 1943. idézi: Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. Jaffa Kiadó, Bp., 2010. 45.

³ Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris, Bp., 2001. 162–164.

⁴ Walesi származású brit politikus, miniszterelnök. A háborút lezáró béketárgyaláson Clemenceau és Wilson között „lavírozva” középútas politikát képviselt. http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/lloyd_george.html

⁵ Olasz miniszterelnök.

⁶ Romsics i.m. 2001. 185–189.

⁷ Gróf Apponyi Albert beszéde az Országgyűlés Képviselőháza előtt 1930. 06.04. In.: Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Osiris, Bp., 2003.

⁸ U.o.

⁹ U.o.

Trianoni Harangok – 2010. JÚNIUS 4.

„Azt gondoltam eső esik...

Az eső ma is csak hullt. Nem tombolva, nem ellentmondást nem tűrő mennydörgéssel, csak hullt csendesen, alattomosan.

Busszal utaztam Szolnokról Törökszentmiklósrá. Épp bekanyarodtunk a buszállomásra, mikor megkondultak a miklósi harangok. Szívem a torkomban velük együtt dobbant.

...Fél öt volt.

Leszálltam. Megálltam. Az ernyőt el is felejtettem kinyitni; az emberek siettek haza, fáradtan, elcsigázva és közömbösen. A református templom előttem állt, puritán fehérségében. Néztem a torony tetejét, az ablakot, ahonnan a harangok fájdalmas zúgása felszállt, messze fel, a szítáló eső fölé, ahol süt a Nap, és ahol összeért a pár száz méterre álló impozáns, kéttornyú katolikus templom harangjainak bűgő hangjával.

Álltam egyedül az esőben, mint Ábel a rengetegben, és az oly hirtelen eltávozott Édesapám, Tati jutott eszembe, aki három hete szülővárosában, Fogarason nyugszik, és akit immár soha többé nem ölelhetek meg...

Lelkem együtt kondult a harangokkal.

Kezem összefogtam, álltam az esőben egyedül, ahogyan ezelőtt 90 évvel is álltak sok ezren, millióan... Álltak Ábelként, konduló, bús lélekkel, hallgatván a harangok hangjait, és már csak azok ölelkeztek egymással, fájdalmas zúgással árván maradt milliók feje fölött.

Álltam az esőben hallgatagon, egymagam, és árkot mosott két orcámon az alattomos eső.”

Munkácsy Katalin Fruzsina

Makó gazdasági és társadalmi helyzete a trianoni békeszerződés után

Makót a trianoni béke óta Magyarország dél-keleti kapujának is nevezhetjük. 1920. június 20-a előtt az ország középső részén feküdt, kereskedelmi útvonalak mentén, amelyek összekötötték Erdélyt és a Bánságot az ország többi részével. Kedvező földrajzi elhelyezkedésének is köszönhetően nyerte el Csanád vármegye székhelyének szerepkörét, amit 1730-tól egészen az 1950-es megyerendezésig, tehát 220 éven át birtokolt. A békeszerződés következtében azonban az ország periferiájára került, határ közeli kisvárossá vált. Emiatt a város fejlődése megtorpant, az elcsatolt területekről a településre özönlő menekültáradat súlyos társadalmi válsághelyzetet idézett elő, a déli piacaitól elvágott mezőváros gazdasága válságba került. Közvetve a megyeszékhelyi cím elvesztését is a diktátumnak köszönheti. Pedig a kiegyezés után a város élete felpezsdült, Szeged után Makó volt a vidék első városa, ahol aszfaltoztak, artézi kutakat fúrtak, a városban villanytelep létesült. 1890-ben az ország 12. legnagyobb városa volt a lakosság száma alapján, megelőzve többek között Pécsét, Kassát, Miskolcot, Brassót is. 1833-ban, a két évvel korábban megalakult Arad–Csanádi Egyesült Vasút munkája nyomán begördült az első vonat a település állomására. A Marosra vasúti és közúti hidakat építettek. Elkészült a gimnázium impozáns épülete és az internátus, amelyekben később József Attila is két évet töltött. A város kulturális-gazdasági fellendülésének csúcspontját a millennium idején érte el.

Az első világháborúban Makóról 8500-an vettek részt, közülük 1300 személy halt hősi halált. A háború bukása után, a frontról hazatérő katonák magukkal hozták az őszirózsás forradalom eszméit. A forradalom híre már 1918. október 31-én eljutott a városba. Másnap a városházán rendkívüli ülést tartottak, ahol megválasztották a Nemzeti Tanácsot, elnöke a frontról ekkor hazatért Espersit János lett. A frontról hazatért katonák ellátása szinte megoldhatatlan feladatot jelentett a város vezetőinek, ezért kénytelenek voltak segélyadót kivetni. A Marostól délre fekvő területeken 1919 novemberében megjelentek a szerb és a francia csapatok. A szerbek 29-én elfoglalták Kiszombort, és ezzel Makó közvetlen közelébe érkeztek az idegen megszállók. 1919. január 30-án fegyveres összetűzés robbant ki a polgári leányiskola épülete előtt a felfegyverzett tömeg és a csendőrség között. A zavargásoknak hat civil és egy csendőr esett áldozatul.

A vörös terror ideje alatt Makón forradalmi itélőszék működött. A Vörös Hadseregbe 189 embert toboroztak, a földeket és a téglagyárat államosították. A rekvirálás következtében elszabadultak az indulatok, a Makóra kirendelt politikai megbízottat a lakosság meggyilkolta. Válaszul vörös érkezett a városba, és több mint 50 tüst hurcolt el magával. Návay Lajost, Csanád vármegye alispánját, a képviselőház elnökét testvérével együtt brutálisan meggyilkolták. Ugyanezen a napon vonultak be a városba a szerb és a francia csapatok. A szerb parancsnok visszaállította hivatalába a forradalom előtti tisztviselőket. Elrendelte a fegyverek beszolgáltatását, a szesztilalmat és a kijárási tilalmat este nyolc órától. Három nappal később a francia katonaság vette át a város irányítását. A francia csapatok parancsnoka Maurice Rousseau őrnagy volt, aki udvarias, előzékeny modorával, katonás viselkedésével békét teremtett a sokat szenvedett város falai között. A régi magyar hatóságok újból megkezdhették működésüket.

Hat hétig tartott a francia megszállás, 1919. június 17-én Makóra érkeztek Rambela Gheorgiu őrnagy román alakulatai és kezdetét vette városunk román megszállása. Szolgai engedelmességet, hálát vártak el a lakosságtól, annak fejében, hogy a román sereg fenntartja a rendet. A román katonaság megszüntette a város és a vármegye politikai és önkormányzati életét, kijárási tilalmat vezetett be. Emellett korlátozták a hűselltátást, a kereskedelmet, kötelezővé tették a gabona beszolgáltatását. Súlyos élelemhiány következett be. Levelet csak nyílt lapon vagy lezáratlan borítékban lehetett küldeni. Az állatállomány, takarmány, gabona, gépek mellett még az esőköpenyeket is elrekvirálták. A főgimnázium épületét vandál pusztításokkal használhatatlanná tették.

A román csapatok a megszállás alatt 74 millió korona kárt okoztak, ezért esérébe később mindössze 3 millió korona kártérítést fizettek. Ez az óriási összeg nem tartalmazza a hagyma árusításának stagnálását, ugyanis a megszállás ideje alatt csak Aradra lehetett eladni, nagy része Makón maradt, kb. 800–1000 vagon várt exportra. 1920. február 24-én a románoknak meg kellett kezdeniük a Tiszántúl kiürítését, 26-án minden román egység kivonult a városból. Végső károkozásuk az akkor még fából készült Maros-híd felszereléséhez szükséges drága fenyőanyag elvitele volt. A lakosság örömben úszott a gyűlölt ellenség elvonulása után, amikor bevonult a városba a Nemzeti Hadsereg. A közigazgatás és a hétköznapi élet helyreállt.

A béketárgyalások eseményeiről a lakosságot a *Makói Független Újság* naponta tájékoztatta. A szerződés átadása után az újság szerkesztője és írója, Espersit János hosszasan taglalta a diktátumban meghatározottakat, főképp az új határvonalak alakulását. A békeszerződés eredeti magyar fordításban a következőképpen határozta meg a Makó környéki határokat: *„A Tisza folyásától kelet felé Kiszombor állomásról délnyugatra kb. 4 kilométer távolságnyra, amely hármashatárpontja Romániának, Magyarországnak és a Szerb-Horvát-Szlovén államnak. A fentebb meghatározott ponttól kelet-északkelet felé a Maros folyón a Makó-szegedi vasútvonal hidjától kb. 3500 méterre felfelé választandó pontig. A helyszínen megállapítandó vonal. Innen dél-kelet azután észak-kelet felé a nagylaki állomástól délre kb. 1 km távolságnyra választandó pontig. A Maros folyó folyása felfelé. Innen észak-kelet felé Csanád és Arad vármegyéek közigazgatási határának kiszögelléséig. Németperegtől észak-északnyugatra. A helyszínen megállapítandó vonal, amely Nagylak és a vasútállomás között halad.”*

E sorok szerint Makót a békediktátum miatt nem érte közvetlen területvesztés. Azonban a város rendkívül nehezen dolgozta fel a piacvesztését, Erdély és a Bánság idegen uralom alá kerülését. Az évszázadok alatt kiépült gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok egyik pillanatról a másikra szertefoszlottak. A hagyma egyik fő értékesítési piaca, Erdély román kézre került, a régebben kialakult gyümölcsöző viszony a kereskedelmi felek között megromlott. A várost éltető kereskedelmi útvonalat a Maros határfolyóvá tételével letérölték a gazdasági térképről. A vízi kereskedelmi útvonal megszűnt, mert a Duna-Tisza összefolyási pontja a határon túlra került. Ezzel együtt tönkretették az eddig dinamikus fejlődő délvideki városokat is – Szegedet, Aradot és Temesvárt –, amelyek a békeszerződés után már csak vegetáltak a határ két oldalán.

A békediktátum következtében a Maros 750 km hosszú fő medréből mindössze 45-50 km maradt magyar területen. Makó és a kistérség számára ez azzal a következménnyel járt, hogy a víz levonulásába, az évenkénti áradás problémáinak megoldásába a hazai vízügyi szakemberek nem tudnak beavatkozni. A vízhozam nagyságát magyar területen már nem lehet befolyásolni, ami Makóra és környékre óriási veszélyt jelent. Napjainkra a folyóvíz minősége rendkívüli mértékben romlott a romániai területeken a folyóba engedett ipari és kommunális szennyvíz óriási mennyisége miatt. A város folyóparti strandja elvesztette vonzerejét.

A hagyma értékesítési lehetőségeinek beszűkülésével a hagymás parasztnak életkörülményei is romlottak. A megtermelt árut nem tudták eladni, azok vagonszámra álltak a vasútállomáson, nemegyszer álltukban megromlottak. A diktátum további hátrányos következménye 1920 telén mutatkozott meg: az

évszázadok óta Erdélyből beszerzett tüzfát a város nem tudta pótolni, a tüzfá ár a egekbe szökött. Az elapadó keleti gazdasági kapcsolatok után a városnak csak egy lehetősége maradt: meg kellett erősíteni fővárosi kapcsolatait, azonban ez csak a szárazföldön volt lehetséges. De a háború és az azt követő idegen megszállás következtében Makó és Csanád vármegye közútjai is katasztrofális állapotban voltak.

A gazdasági életben javulást hozott az 1924. január 14-én történt megyeegyesítés, amely Csanád vármegyéhez csatolta Arad és Torontál vármegyék magyar kézen maradt településeit. Ezután a város hivatalosan Csanád-Arad-Torontál közigazgatásilag egyselőre egyesített vármegyeik székhelye lett. Így Makó továbbra is rendelkezett megyei alispáni hivattal, polgármesteri hivattal, rendőrkapitánysággal és bírósággal, működött a városban Állami Adóhivatal, Pénzügyi Biztosság, Mértékhiteljesítési és Állami Építészeti Hivatal is.

Azonban ez a döntés sem adta vissza a településnek a trianoni békeszerződés előtti közigazgatási szerepét és nem tudta ellensúlyozni a gazdasági károkat. Az emberek életminősége ezután fokozott mértékben a hagyma árának alakulásától függött. 1929-ben *Vidor Rezső* városi tanácsos a következőket mondta a hagyma árának és a városi lakosság helyzetének összefüggéséről: „*Ha jó ára van a hagymának, a kereskedő is, iparos is, meg a szabad pályán lévő is, szóval mindenki élvezi ennek hasznát, mivel a nép így pénzhez jut. Ellenkező esetben, ha nincs ára a hagymának, a pangás az egész városban megérezhető.*” Elképzelhető, milyen helyzetben volt a város, amikor 1922-ről 1923-ra egy métermázsza búza ára 3150 koronáról 19 ezer koronára nőtt, eközben egy kiló vöröshagyma ára 100 koronáról 70-re csökkent.

Mint az egész országban, úgy Makó környékén is károsan hatott a centrálisan kiépített vasútvonalak lelemészése. Az 1880-as években Lonovics József főispán közbenjárásával épített Arad-Csanádi Egyesült Vasút egyik fele Romániához került, és a szomszédos területek közötti rideg politikai kapcsolat miatt a vasútvonal használata számottevően csökkent.

Makó történetében *Espersit János* és *Erdei Ferenc* egyaránt jelentős szerepet töltött be. Egyikük újságíróként, másikuk diákként élte át a Trianon okozta traumát, mindketten leírták a véleményüket, amikkel nagyban egyezik az én véleményem is. *Espersit János* a Makói Független Újság szerkesztője a következőképpen vélekedett a trianoni békeszerződésről: „*Bármit tartalmazzon is a békeszerződés, az bizonyos, hogy a kormány lebilincselő kényszerhelyzetben aláírja, de a nemzet jövője nem fogja hagyni.*”

A 16 éves *Erdei Ferenc* szerint a trianoni szétszakitottság állapotában *Széchényi István*nak a de facto (gyakorlatias) fölfogása mutat utat. „*Való, hogy csúfondárosan megtéptek bennünket, de mind azt tudni és az ellen szemébe kiáltani sokszor igazságtalanságát, mindez mit használ? A szomszédaink jószántából se sose állunk talpra. Igaz, hogy jogtalanság esett rajtunk, de ha csak örökké kiabáljuk ártatlanságunkat, esetleg még nagyobb jogtalanság esik rajtunk. Hiszem és vallom, hogy a roncokból a Duna-Tisza délibábos völgyében építhetünk oly nemzetpalotát, ha vissza nem is adja a régi határokat, de ad olyan boldogságot, amely többet ér a Kárpátoknál. Egy nemzet boldogulása nincs kötve határaihoz!*”

Köszönetnyilvánítás: történelemtanárom, *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna* segítségével a korreferátum nem lett volna teljes. *Pálhida* Lászlóné, általános iskolai tanárnőm tanácsokat adott, *Halmágyi Pál* múzeumigazgató, *Forgó Géza* muzeológus, valamint a makói *József Attila Múzeum* munkatársai és *Ruttkay-Nedeczky Zoltánné* forrásokkal látott el, *Zeitlerné Hódi Andrea*, édesanyám a szerkesztésben segített. Mindannyiuk segítségét és munkáját nagyon szépen köszönöm!

Zeitler Ádám

Források: Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Szerk. *Vermes Ernő*. Gyula, 1929; *Forgó István*: Makó város történeti kronológiája a kezdetektől 1983-ig. Makó, 2001; *Gilicze János – Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*: Város a Maros mentén. Szeged, 2002; Makó monográfiája 5. Szerk. *Szabó Ferenc*. Makó, 2002; Makó monográfiája. Szerk. *Tóth Ferenc*. Makó, 2004; Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerk. *Barna János*. Bp., 1929; A Makói Független Újság 1920. májusi és júniusi számai. Szerk. *Espersit János; Marjanucz László*: A polgárság társadalmi csoportjai Makón a két világháború között. Történeti tanulmányok X. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Szeged, 2007. 67–91.